

A vértessacsi római katolikus templom mennyezetfreskója

A templom története

A falut 1330-ban említi először a pápai tizedjegyzék, tehát akkor plébánia volt.¹ Az 1333–35-ös pápai tizedjegyzék szerint Acsának saját papja volt. Az eredetileg szórt település a török hódoltság alatt települhetett össze a templom körül. A templomot 1683-ban fölégették a törökök.² A török kiűzése után vizsály keletkezett Acsa birtoklásáért. A pálosok nevében a pápai pálos rendház alperjele követelte a falu tulajdonjogát már 1667-ben, miután összetévesztette az oklevelekben szereplő Ócsa nevét Acsáéval. 1721-ben a pesti vallásügyi bizottság felmérést végeztetett a vidéken, amelyből kiderül, hogy Acsán a magyar lakosság református volt, és a templomot is ők használták. 1730-tól a fehérvári ferencesek és a móri kapucinusok, mint a birtokos, gróf Schmidegg Frigyes udvari káplánjai, lelkipásztori teendőket végeztek a német katolikusok között. Schmidegg 1741-ben oratóriumot építtetett haranglábbal. Nyolc szobor díszítette homlokzatát: Jó Pásztor, Madonna, Nepomuki Szent János, Szent Borbála, Szent Flórián, Szent József, Szent Rókus és Szent Sebestyén. A szobrok közül kettő később a templom falára került.³ 1753-ban a pálosoknak sikerült jogigényüket érvényesíteni. Az 1765. szeptember 8-án kelt visszavételi rendelettel a templom visszakért a katolikusok tulajdonába.

A reformátusok korábban megmagasították a templomot, és deszkamennyezetet építettek. A pálosok újra magasították a templomot, és barokk boltíves mennyezetet építettek. A pálosok idehozatták a Schmidegg által épített kápolna kegyzsereinek egy részét.⁴ A pálosok, akik tévesen hivatkoztak középkori birtokos státuszukra, úgy vélték, hogy a templomnak ők voltak az építői. Valószínűleg ők szentelték a templomot a Szent Kereszt tiszteletére, mivel különösen tisztelték a Szent Kereszt feltalálásának ünnepét (szeptember 14. ill. május 3.).⁵ A pálos rend 1786-os feloszlatása után az acsai templom plébániatemplom. 1819-től József nádor főherceg lett a birtokos és a templom kegyura is.⁶

A templom leírása

A vértessacsi római katolikus templom középkori alapokra épült barokk épület. A sokszögzáródású szentély mögött látszódnak a középkori támfalak, és a sekrestyében félig kibontották a befallazott déli, gótikus ablakokat. A nyugati homlokzatba másodlagosan befallaztak egy vörösmárvány pálos címet és elhelyeztek két szobrot. A templom építési periódusai nem tisztázottak, mivel nem végeztek régészeti falkutatást. Bartos György végzett először felméréseket 2003-ban. Bartos szerint a szentély biztosan, a hajó talán tartalmaz gótikus falszakaszokat.⁷ Kuthy István kanonok dolgozta fel a templom történetét a Canonica Visitatio alapján. 1763-ban a Canonica Visitatio szól egy 1697-es felújítást említő feliratról a déli bejárat fölött. Ezt a felújítást Édes Mihály fehérvári közműves és társai végezték el Rostás Mátyás főbíró és Végh Pál civis maior idején. Szól az 1702-es feliratot viselő fa karzatról is.⁸ Ekkor még több középkori részlet látszott a templomban: a külső támpillérek mellett látszottak az elpusztult sekrestye s a bástyafal alapfalai, a bejárat a déli oldalon nyílt, és a hajóban 4, a szentélyben 2 ablak látszott, alul szögletes, felül ovális formával. A szentélyben oltármensa állt, és egy a reformátusok által lemeszelt felirat töredéke látszott. Még látszottak

a gótikus boltozat ívei. A hajóban álltak a boltozatot hordozó falpillérek. A vizitátorok részletes leírásukkal azt kívánták bizonyítani, hogy a templomot nem építhették a reformátusok.⁹ 1683-ban az északi falat duplának írja le egy forrás, mely szerint a menekülő lakosság a falba rejtette ingóságait.¹⁰ A sekrestye 1768-ban épült. 1778-ban fa harangtorony állt a templom mellett, a barokk torony akkortájt épülhetett.¹¹ Az 1778-as Canonica visitatio szerint a templom főoltára a Megváltót ábrázolja, és titulusa a Szent Kereszt Feltalálása, de mellékoltárai akkor még nem voltak. 1782-ben már két oltára volt.¹² Az urasági ház (Residenzhaus) kápolnájában volt egy oltár, közepén a kereszt képe, két oldalt 1–1 aranyozott szobor és 1–1 angyal, azonkívül mellékoltár Szűz Mária tiszteletére, ezen nem voltak szobrok.¹³ A templom felszerelése ekkor állt a főoltárból, felette feszületből és a kékre festett tabernákulumból, amit angyal díszít.¹⁴ Kék-arany színű mellékoltár állt a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére, 18 templomi pad, stb.¹⁵ Ekkor Acsán két pálos szerzetes lakott, mindkettő felszentelt pap volt.¹⁶

A vörösmárvány keresztelőkút chronosticonja szerint 1773-ban készült. 1818-ban a visitatio említi a torony alatti orgonakarzatot. 1845-ben a visitatio említi, hogy József nádor (északi) oldalteret építtetett a templomhoz és ión oszlopokat toldott a főhomlokzat elé. 1931-ben renoválták a főoltárt. 1932-ben megnagyobbították a karzatot. Jelenleg egyhajós, egy szentélyű épület, orgonakarzattal és északi oldalkarzattal. Az északkeleti szentély kívülről a nyolcszög három oldalával zárul, belül félköríves. A szószék a déli oldalon áll, hangvetőjén Jó Pásztor-szobor látható. A főoltár egyszerű felépítésű, nagy hasas stipesz, rajta menza, közepén tabernákulum áll négy oszloppal és kupolával. Jobb és bal oldalon volután egy-egy adoráló angyal szobra. Az oltáron látható feszületet 1778-ban is említi a Visitatio, ezért nem valószínű, hogy csak 1938-ban helyezték volna oda, mint azt a templomban olvasható információs tábla állítja. A feszület ágyékkendőjének kötése azonban nem rokonítható más pálos templomokban található feszületekkel, mint az Egyetemi templom előcsarnokában lévő corussal, mely egy sajátos stílust képvisel.¹⁷ Ezért nem valószínű, hogy a pálos műhely munkája lenne. Talán az eredeti feszületet kicserélték az 1938-as renováció során. A mellékoltár egyszerű felépítésű, a stipesz felett predella látható. Az oltáron faragott rokokó képkeret áll. Az eredeti képet 1938-ban kicserélték egy Jézus Szívét ábrázoló képre, melyet Kosztolányi Margit festett 1938-ban, majd, miután ez megsérült a háborúban, helyére került a mai kép, amely a fatimai Szűzanyát ábrázolja. A hajó déli falán egy Bűnbánó Magdolnát ábrázoló barokk festmény lóg, az északi falon lógó festmény pedig Szent Pétert ábrázolja a kakassal. A keresztelőmedence feletti aedícula kupoláján Krisztus megkeresztelését ábrázoló fa szoborcsoport látható. A padok eredetileg népies rokokó stílusban készültek, de az eredeti padozatból már csak egy látható, miután a többi elégett a II. világháborúban. A mai padok a lipótmezői elmegyógyintézet kápolnájából kerültek oda.

A falképek leírása

A templom falképein Lángi József végzett szondázást. Felmérése szerint a régebbi falképekből semmi nem maradt a jelenkori festés alatt, a barokk képekből átfestve megmaradt a

1. kép: Boldog Özséb. Vértesacs, római katolikus templom, mennyezetfreskó. A szerző felvétele

többség, és az 1938-ban készült eredeti kompozíciók a hajó kifestése alatt rejtőznek.¹⁸

A templom középkori falképeiről 1764-ben számolnak be, amikor a pálosok kérésére a Helytartótanács megyei küldöttekkel vizsgálta meg, hogy van-e jogalapja a templom viszárvételének. Fiath János főszolgabíró, Fekete János esküdt és Balassa István plébános, alesperes 1764 január 3-án megtekintették a templomot. Ekkor tanúk azt vallották, hogy a festett famennyezetet megelőzően boltozatos volt a templom, és az egykori falfestmények maradványai is látszottak.¹⁹

A diadalíven olvasható chronosticon szerint a templom barokk kifestése 1778-ban készült el. Ez valószínűleg a hajó és szentély kifestésének befejezési dátuma, tehát ezelőtről lehet datálni a szentélyben látható barokk freskókat is. A chronosticon olvasata: VENTO SAL. VTIS PRETIO CR. VCI GLORIOSAE/HANC ECCLESIAM PONIT RELIGIO PA VLINA „Dicsőséges kereszt értékéről jött üdvösség tiszteletére emelte ezt a templomot a pálos rend.” A számok olvasata: 318 + 1460 = 1778. Lángi József szerint a toronyban és a falkoronákban talált 1778 RA jelzésű téglák azt bizonyítják, hogy a festéssel és építkezéssel is járó munkálatok párhuzamosan haladtak és egyidőben fejeződtek be.

A hajóban, a 20. században épített karzatmellvéd közepén latin nyelvű chronosztichonos felirat örökíti meg az 1938-as szentévet. Szövege: ANNO GLORIOSI IUBILEI BEATI REGIS NOSTRI STEPHANI/ EXCRUCIATA PANNONIA EUCHARISTIAM ADORAT. A hajóban levő freskókat lemeszelték a háború után. A szentélyben átfestett állapotban megmaradtak a freskók. Ezek témája a Szent Kereszt dicsérete és a pálos rend szentjei. Az oltár a rajta álló feszület alépítménye. Mögötte a freskó eredetileg architektonikus hátteret ábrázolt, ma azonban a keresztet emelő két angyalt és számos puttót ábrázol. A neobarokk stílusban készült freskó Balás Attila munkája 1938-ból. Balás Attila és felesége, Kosztolányi Margit kifestette a ha-

jót is, ahol addig nem voltak falképek. 1965-ben javították ki a háborús károkat Shvoy Lajos püspök támogatásával. Ekkor meszelték le a hajó boltozatait díszítő Balás-féle falképeket és festették át a karzatmellvéd chronosztichonos feliratát.²⁰

A szentély eredeti freskói közül a három grisaille kép őrzi a legjobban az eredeti állapotot. Déli falán a copf kerekbe foglalt Remete Szent Pált és Boldog Özsébet ábrázoló grisaille képeket látjuk. Alapszínük az átfestés előtt egy zöldes árnyalat volt, Lángi József véleménye szerint. Boldog Özséb (1. kép) egy kis házikó előtt térdelve szemét a menny felé emeli és kezét imára kulcsolja. Az előtérben növényzet, a háttérben pedig hegyek látszanak. A kép jobb alsó sarkában olvasható: Res- Balás Attila, 1938. Ez a dátum a kép szakszerűtlen „restauráltását” jelöli. Remete Szent Pál (2. kép) alacsony széken ül a kunyhója előtt, és a keresztet tartja kezében, részegeve tekintetét. Ez a kép is áldozatul esett az 1938-as restaurálásnak. Az északi falon valódi ablak látható architektúra-festésben, és mellette festett áblak. Az áblakok közt Szent Jeromos (3. kép) ég felé fordított feje látható festett medalionban, mely egy urna tetejét díszíti. Ezek a képek is grisaille technikával készültek. A falképek eredeti részletei finom színárnyalatokkal és mozgékony vonalakkal ábrázolják témájukat, szemben a Balás által festett anyagokkal, melyeknél erős kontúrokat húzott a barokk amatőr módon utánzó művész. E képek egységes stílusa copfnak minősíthető.

A kupolafreskó a posztamensen álló Szent Ilona császárnét ábrázolja, aki fehér ruhát és kék és sárga köpenyegyet hord. Egy angyal segítségével tartja a Szent Keresztet, körülötte két csoportban tisztelői és gyógyulást váró betegek csoportja látható. Balra négy köpenyes, előkelő kinézetű alak áll sárga és vörös ruhákban, és jobbra hat szegényes és elesett külsejű ember ül, fekszik és áll, köztük egy mankós öregember. Felette tömjénezőt tartó nagy angyal és több kis puttó lebeg. A freskó

2. kép: Remete Szent Pál. Vértesacs, római katolikus templom, mennyezetfreskó. A szerző felvétele

3. kép: Szent Jeromos. Veresacsai, római katolikus templom, mennyezetfreskó. A szerző felvétele

keretét architektonikus ábrázolás adja, mely mintegy megnyílik a mennyei jelenetre. (4. kép). 1911-ben renoválta a mennyezetfreskót Steffek Albin szombathelyi egyházművész. Az 1938-os restaurálás során Steffek Albin szignóját is megtartották: a turbános alak vörös köpenyének rojtjai mellett átírva olvasható: STEFEK SZOMBATHELY. Ez a kép esett áldozatul a legdurvább restaurálásnak. 1911-ben és 1938-ban egyaránt megfigyelték, hogy beázás miatt mállott a vakolata. Lángi véleményében Steffek átfestéseit nehéz elkülöníteni a figurális részen az 1938-as beavatkozástól, de az architektúrán és a kék háttérén jól felismerhetők a Balás-féle besötétített beavatkozások. Csak a vakolat új kiegészítéseinek helyén keletkeztek elszíneződések, mint a füstölőt tartó nagy angyal és környezete Szent Ilona felett. Így ezeket a részeket el lehet különíteni. Lángi szerint a keresztet, amely eredetileg kisebb volt, festették át a legerősebben.

A mennyezetkép ikonográfiája

Lángi párhuzamot látott a veresacsai mennyezeti architektúrafestészet és a pesti pálos (Egyetemi) templom Mária mennybemenetele című freskó architektúrafestészete között, bár felhívta a figyelmet arra is, hogy a két kép erősen átfestett. Vagyis a veresacsai freskót az el nem végezhető stilisztikai összehasonlítások miatt nem lehet levezetni egy másik templomfestő életművéből. Szélesebb ikonográfiai környezetben kell vizsgálni a mennyezetképet, ezért érdemes vázlatosan áttekinteni Szent Ilona császárné ikonográfiáját.²¹

A Szent Ilona-ábrázolások ikonográfiája kialakult formát mutatott a 15–16. században. Négy fő ábrázolástípus különíthető el: 1. kereszttel ábrázolják matróna-ruhában és koronával;²² 2. Szent Ilona baldachinos trónuson ül, kezében a kereszt;²³ 3. a szent összegörnyedve ül egy széken, míg a nyitott ablak előtt egy angyal száll el a kereszttel;²⁴ 4. Szent Kereszt kiadása, Szent Ilona az ásó férfiak között áll.²⁵

A négy ábrázolástípus közül az első áll a legközelebb a veresacsai freskóhoz. Ez a típus volt a legelterjedtebb a francia, itáliai és németalföldi festők és metszők körében. Azon-

ban a freskón sokkal több szereplő van ennél. A Szent Kereszt-legenda több alakos kompozícióban való ábrázolása nem a barokk korban keletkezett. Az ún. Szent Kereszt-legenda ábrázolása a 12. században kezdett el terjedni.²⁶ A téma északon is elterjedt: számos dán és skandináv templomban ábrázolták. A 13–14. században hosszabb képciklusok keletkeztek a legendáról.²⁷ A beteg csodás gyógyulásának témája önállósult, és népszerűsége tett szert Itáliában.²⁸ Giovanni Battista Tiepolo és Girolamo Mengozzi Colonna is ezt a jelenetet ábrázolta a velencei Castelo városrészben található Santa Maria del Pianto kapucinus templomban. Az eredeti ábrázolás elpusztult, de Tiepolo 1745-ben pontos másolatot készített a castellói freskó nyomán.²⁹ A jelenetet erős rövidülésben látjuk: középen áll Szent Ilona a kereszttel, a metszetelekről már ismert pózban. Újdonság a metszetelekhez képest, hogy Szent Ilona egy porondon áll, és egy mellékalak segítségével tartja a keresztet. Az előtérben még egy kereszt látszik, ez az egyik lator keresztje. Az előtérben balra a beteg fekszik hordágyon és kezét a Szent Kereszt felé nyújtja. Jobbra és balra tömeg látszik, bal szélén egy lovas alakja is feltűnik. A felhők között egy feliratot hordó angyal, egy tömjénező angyal és több puttó látszik.

A témát Franz Anton Maulbertsch is feldolgozta 1757-ben, a Heiligenkreuz melletti gutenbrunni templom számára festett mennyezetfreskón.³⁰ Az itáliai példákkal ellentétben ez a változat nem a béna asszony gyógyulását ábrázolja, hanem különböző szenteknek a keresztet tartó Szent Ilona elé való vonulását: A keresztfa egy tarka szőnyegen áll. Egy szolga tartja a keresztet, hogy egyenesen álljon. Ilona császárnő halványrózsaszín ruhában és sárga brokát palástban, a fejét takaró fátyolon koronával, fogja a keresztet. A keresztfa keresztgerendáját egy angyal támasztja. A kölapon, a császárnő mellett egyik kísérője a temetési barlangra mutat, ami előtt, egy emelkedésen egy angyal öröklik. Nikodemus kezében tartja Krisztus halotti leplét. Az ereklyét két apród is viszi felfogva. Elöl antik architekturális részletek látszanak a Maulbertschre jellemző növényi motívummal, a bogánccsal benőve. Az aszszonyok közül, akik Krisztust hiába keresték a sírban, fel van sorakoztatva a koponyát és a Keresztrefeszítés három szögét tartó Mária Magdolna, és Mária, Kleofás felesége illetve Mária Salome, Zebedeus felesége. A kő posztamens mellé a passió eszközeit tartalmazó szalmakosár van támasztva. Mellette egy kis angyal lebeg. Három római katona is ábrázolva van, akik a keresztutat kísérték. Longinus karjában tartja az arany

4. kép: Szent Ilona. Veresacsai, római katolikus templom, mennyezetfreskó. A szerző felvétele

bojttal díszített szent lándzsát. Ő lóháton érkezik. A posztamens előtt áll a turbános Arimatiai Szent József is. Lábánál, a legfelső lépcsőfokon van az arany tál, amiben Krisztus oldalsebének vére van. Mellette áll Szent Veronika is, és egy alak, aki valószínűleg Loyolai Szent Ignác, a jezsuita rend alapítója. A kép bal szélén áll az egyik lator keresztje és angyalok lebegnek a felhők között. A posztamensen felirat olvasható: SIGNVM HABENTES SALVTIS (Bölcsesség Könyve 16:6).³¹

Egy lappangó metszet

Az említett példák közül a vértessaccai mennyezetfreskó központi alakja a metszetekről ismert Szent Ilona-ikonográfiát követi, de a főalak kompozíciója Maulbertsch és Giovanni Battista Tiepolo olajfestményéhez áll legközelebb. Több hasonlóság is van: mindhárom jelenetet erős rövidülésben látjuk, mivel mindhárom kupola díszítésére készült. Szent Ilona minden esetben pódiumon áll koronával a fején, és kezében a Szent Keresztet tartja. Ennyiben mindhárom kompozíció a különálló Szent Ilona-ikonográfiát követi, és nem a Szent Kereszt gyógyítási jelenetét ábrázoló példákat, ahol Szent Ilona csupán a néző szerepére szorul. Annak ellenére, hogy Tiepolo valójában a gyógyítási jelenetet sűrítette ebbe a tömör formába. Mindhárom képen egy mellékalak segítkezik Szent Ilonának abban, hogy tartsa a Szent Keresztet, mely Maulbertschnél és az itáliai példa esetében egy-egy ember, Vértessacsán viszont egy angyal. Mindhárom képen két csoportban állnak az emberek, és a jelenet fölött tömjénező angyal és puttók lebegnek. Némi hasonlóság mutatkozik Maulbertsch és az acsai Szent Ilona színvilágában is: az osztrák freskón kéken, sárgában és rózsaszínben áll Szent Ilona, Acsán viszont kékben, sárgában és fehérben. A két Szent Ilona mozdulata azonos Maulbertsch és Acsa példáján: mindkettő két karral tartja a keresztet, szemben a Tiepolo-képpel, ahol csak egy karral tartja, és a másik karjával a beteget inti magához. Továbbá azonos alakú a kő emelvény is, amelyen a gutenbrunni és az acsai Szent Ilona áll. Az acsai emelvényről csupán a felirat hiányzik. De ezek a megállapítások nem jelentik azt, hogy a vértessaccai kép valamelyik német itáliai alkotás másolata lenne. Több különbség is mutatkozik az acsai freskó és a párhuzamos kompozíciója között: a Tiepolo-képen és Maulbertschnél két kereszt szerepel, az acsain csak egy. A Tiepolo-képen központi témaként szerepel a hordágyon fekvő ember gyógyulása, ellenben az acsai freskón nem egyetlen beteg gyógyulása van a központban, hanem egyszerre több szegény és egy botokra támaszkodó béna Szent Kereszt elé való járulása van ábrázolva. A Tiepolo-képen szerepel egy lovas és egy INRI-táblát hordó angyal, ezek az alakok az acsai freskón nem jelennek meg. Végül Maulbertschnél felvonul a szentek serege, Acsán viszont egyszerű halandók járulnak a kereszt elé.

Inkább arról van szó, hogy egy barokk téma meghatározott ábrázolásmódja terjedt el metszetek és rajzok segítségével. Ez a téma azonban nem nyert maradéktalan megfogalmazást a magyar templomban: míg az olasz előképek témája egyértelműen a béna gyógyulása, addig a vértessaccai freskón Szent Ilona kerül előtérbe, ahogyan a korábbi, északon leginkább elterjedt metszeten láthattuk. A vértessaccai freskó két ikonográfiai hagyomány egyesüléséből keletkezett.

Föl kell tételezni, hogy a műalkotások közötti egyezések egy közös forrásra mennek vissza, bár a festő innovációját sem zárhatjuk ki egyik esetben sem. Valahol lappanghat egy metszet, amelyen Szent Ilona úgy van ábrázolva, ahogyan különálló alakként szokták, vagyis állva tartja a Szent Keresztet, koronával a fején. Továbbá ezen a metszeten egy pódium

mon kell állnia, mint a Tiepolo-képen, Maulbertschnél és a vértessaccai freskón. Egy mellékalaknak is szerepelnie kell a metszeten, aki segít tartani a Szent Keresztet. Kérdés, hogy melyik műalkotás után készült ez a metszet? Mivel a Tiepolo-kép és a Maulbertsch-kép között mutatkoznak a legnagyobb különbségek, ezért lehetséges, hogy Maulbertsch nem ismerte Tiepolo képét metszetről. Ebben az esetben a hasonlóságok lehetnek egyéni invenció nyomán véletlenszerűen létrejött egyezések is. A Maulbertsch-freskó és a vértessaccai mennyezetfreskó között viszont olyan jelentős egyezések vannak kompozícióban, hogy fel kell tételeznünk, hogy létezett egy metszet, mely Maulbertsch freskója nyomán készült, és amelyet ismert a vértessaccai névtelen festő is.

A pálos műhely

Kérdés, hogy milyen festő vagy műhely lehetett a vértessaccai kép megfogalmazója? Mint láttuk, iratokból és stilisztikai összehasonlításokból nem tudunk a vértessaccai freskó festőjére következtetni. Mindamellet van némi hasonlóság a vértessaccai grisaille-képek és az Egyetemi templom freskói között: mindkettő zöldes árnyalatban játszik és alakjainak mozdulatai copf ízlés szerint finomkodók, kecsesek, továbbá a szentek környezetében finom részletek figyelhetők meg, akár az acsai földhözragadt ábrázoláson, akár az Egyetemi templom felhőkben lebegő alakjai esetében. Az Egyetemi templom freskóit Johann Bergl osztrák festő készítette 1776-ban, két évvel a vértessaccai templom festése előtt. Bergl 1775-ben érkezett Magyarországra, amikor a máriacsaládi pálos kolostor (elpusztult) templomának és a felsőelefánti (átépített) pálos templomnak a falképeit készítette el.³² Innét ajánlhatták a pálosok tovább pesti rendtársaiknak őt.³³ Hiszen egy-egy szerzetesrend vagy egyházfő távol eső vidékeken is előszeretettel foglalkoztatta ugyanazt a mestert.³⁴ Johann Bergl több okból nem lehetett a vértessaccai freskók készítője: először is 1777-ben már Garstenben festi ki a bencés templomot,³⁵ vagyis egy évvel a mi freskóink elkészülte előtt elhagyta az országot, és nincsen nyoma annak, hogy visszatért volna, másrészt Bergl freskói az egyetemi templomban plasztikusabbak, a felhőzet és a fény realisabb benyomást kelt, és az ecsetvonások finomabbak, részletezőbbek. De ha közelebbről megnézzük Bergl életművét, látjuk, hogy egy alkalommal biztosan utánózta az idősebb Tiepolo festését: mikor 1763–64 között kifestette a melki apátság kerti házát, a négy földrészt ábrázolta olyan módon, amely az idősebb Tiepolo würzburgi érseki palotában lelhető, hasonló témájú freskóira emlékeztetett. Tiepolo freskóját juttatja eszünkbe nem csak a téma, hanem a felépítés és elrendezés, sőt bizonyos részletek, pl. az állatábrázolások is.³⁶ Mindez mutatja, hogy Bergl ismerte Tiepolo és valószínűleg más itáliai mesterek munkásságát. Bár halotti hagyatékából főleg északi mesterek művei után készült metszetek kerültek elő, Solimena után készült metszetek is szerepeltek benne.³⁷ A metszeteket azok az észak-itáliai mesterek is közvetíthették észak felé, akikből százak vándoroltak északra a 16. század második felétől a 17. századig.³⁸

Mindent egybevetve lehetségesnek tűnik, hogy Vértessacsán egy olyan pálos műhely munkálkodott, mely korábban Johann Bergl mellett dolgozott az Egyetemi templomban és talán más Magyarországi helyszíneken is, és ismereteket szerzett az osztrák festőtől. Azonban csak egy alapos feltárás tisztázhatja a kérdést. Egy restaurálás során a többszörösen átfestett freskó eddig ismeretlen részletei kerülhetnek elő. Bár sokszorosan átfestették, a vértessaccai freskóegyüttes megőrzésre és restaurálásra méltó műalkotás.

Jegyzetek

- 1 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 345.
- 2 BALÁZS László: *Vértesacsca*. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 23. Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1994. 153–224.
- 3 BALÁZS, 1994. 169–179.
- 4 BALÁZS, 1994. 180–183.
- 5 Pl. a Mária-völgyben körmenettel ünnepelték meg. KISBÁN Eszter: *A magyar pálosrend története I–II.* Budapest, 1940. II. köt. 177, 181–2.
- 6 BALÁZS 1994. 183–190.
- 7 BARTOS György: *Vértesacsca, római katolikus templom* (építészeti felmérés). Köszönetem a szerzőnek, amiért megengedte művének felhasználását.
- 8 KUTHY István kézírata, 6. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Kézirattár, Kuthy István plébániatörténeti adatgyűjtése, Vértesacsca. Köszönetem dr. Mózesy Gergely püspöki levéltárosnak, aki az anyagot hozzáférhetővé tette számomra.
- 9 KUTHY. 7.
- 10 BALÁZS, 1994. 161.
- 11 BARTOS. 7.
- 12 Az 1786 III. 20-án kelt felmérés szerint, amikor a biztosok átvették a pálosok javait, volt ott urasági ház, hajdúház, tehenészet, istálló, pince, présház, malom, kovácsműhely, mészárszék, vendéglő, stb., összesen 9948 forint 48 krajcár értékben. In: *Documenta artis paulinorum 1–3. A magyar rendtartomány kolostorai*. Kézirat. Budapest, 1976. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai XIII). 2. füzet, 452–471.
- 13 Id. mű, 2. füzet 464.
- 14 Id. mű, 2. füzet 465.
- 15 Id. mű, 2. füzet 465–466.
- 16 Szállásukon a következő képek voltak: Ketskeméthy József adminisztrátor tulajdonában: 9 db. üvegfestmény [tárgy nincs megadva], 1 Szt Józsefet ábrázoló kép, 2 Theses (ez valami vallásos szöveg lehetett), 8 rézmetszet, a bibliai József történetéről, 1 bádogra festett kép, mely a Fájdalmas Szűzet ábrázolta. Toronyi István plébános tulajdonában: 1 Megváltót ábrázoló kép, 1 Szűz Máriát ábrázoló kép, 1 Jézust, Máriát, Szt. Józsefet ábrázoló kép, II. József császár arcképe, Mária Terézia arcképe, Nádasdy Ferenc arcképe, 2 fa kereszt. Volt még egy könyvszekrénye is. Id. mű, 2. füzet, 466.
- 17 BODORNÉ SZENT-GÁLY Erzsébet: *Egy feszülettípus pálos vonatkozásai*. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok. A II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti szimpózium anyagából*. Budapest, 1991. október 4–5. Varia Paulina I. Szerk. SARBAK Gábor. Csorna, 1994. 203–204.
- 18 LÁNGI József restauratori helyzetjelentése a falképek állapotáról: *A vértesacscai római katolikus templom falképeinek vizsgálata*. Köszönetemet fejezem ki a szerzőnek, amiért megengedte művének felhasználását.
- 19 LÁNGI. 1.
- 20 LÁNGI. 2.
- 21 Szent Ilona legendájáról: *Theodoret, Jerome, Gennadius and Rufinus: Historical Writings*. Szerk. SCHAFF, Philip. Grand Rapids, New York, 1892. 17. fejezet, 395–399; VORAGINE, Jacobus a: *Legenda Aurea. Vulgo historia Lombardica dicta*. Regensuit Th. GRAESSE. Osnabrück, Otto Zeller Verlag, 1969. De Inventione Sanctae Crucis. 303–311; A Szent Kereszt feltalálását a Legenda Aurea alapján magyarra fordítva az Érdy kódex mondja el. In: BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II.* Budapest, Szent István Társulat, 1977. 337–9; *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk.: DIÓS István. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 241–242.
- 22 Pl. Cima de Conegliano oltárképe 1495-ből. National Gallery of Art, Washington.
- 23 Pl. id. Crispijn de Passé metszete. British Museum, London. HOLLSTEIN, F W H: *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts c. 1450–1700*. Amsterdam, 1949. 291.
- 24 Pl. Marcantonio Raimondi 1511-ben készült metszete. Staatliche Museen, Berlin.
- 25 Pl. Hans Weiditz 1520 körül készült metszete. British Museum, London. DODGSON, Campbell: *Catalogue of Early German and Flemish Woodcuts in the BM*. London, British Museum Trustees, 1903. II. 164. 39
- 26 Pl. a 12. századi Stuttgarti Bibliában.
- 27 Braunschweig, dóm, freskó, 13. század; Hessen, Frau Rombach-templom, 1330–40 k.; Róma, Szent Szilveszter-kápolna freskóciklusa. KIRSCHBAUM, E.: *Lexikon der Christlichen Iconographie, Allgemeine Ikonographie*. Rom-Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1970. 642–648.
- 28 Pl. Agnolo Gaddi freskója, Firenze, Santa Croce, 1380-as évek; Piero della Francesca 1466-ban festett freskója, Arezzo, San Francesco.
- 29 Gallerie dell'Accademia, Velence. MOLMENTI, Pompeo: *Tiepolo. La vie et l'œuvre du peintre*. Párizs, 1911. 35 tábla, 47–68.
- 30 *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. Hrsg. von HANS VOLLMER. Leipzig, 1930. 275.
- 31 HABERDITZL, Franz Martin: *Franz Anton Maulbertsch. 1724–1796*. Wien, 2006. 114–116.
- 32 FLEISCHER Gyula: *Johann Bergl a budapesti Egyetemi templom mennyezetképfestője*. Pápa, 1931. 35–39.
- 33 *Művészeti Lexikon*. Szerk. ZÁDOR Anna, GENTHON István. Budapest, 1965. 215–6.
- 34 GARAS Klára: *18. századi osztrák mesterek művei Magyarországon*. In: *A magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*. Budapest, 1991. 193–198.
- 35 *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon*. München-Leipzig, 1994. 393–4.
- 36 FLEISCHER, 1931. 13–14.
- 37 Id. mű, 11.
- 38 GARAS Klára: *Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 201–229.

The ceiling fresco of the Roman Catholic church of Vértesacsca

This article deals with the iconography of a fresco on the ceiling of the Roman Catholic church of Vértesacsca in Hungary, which formerly belonged to the Pauline Order. It depicts the Finding of the True Cross by Saint Helena. The fresco of Vértesacsca (1778) is closest in composition to a fresco painted by F.A. Maulbertsch in 1757 in Gutenbrunn and to a painting by Giovanni Battista Tiepolo from 1745, which is based on a fresco by Girolamo Mengozzi Colonna in the Capuchin Church in Castello, Venice. On all three pictures the figure of Saint Helena is derived from her personal iconography, except that she is standing on a podium and a side figure is helping

her support the cross (a man in the Maulbertsch and Tiepolo paintings and an angel in Vértesacsá). The people stand in two groups, while an angel holding a censer and several putti hover above all three scenes. Major differences include the second cross, the horse and rider in the fresco by Maulbertsch and the second angel holding the INRI tablet in the painting of Tiepolo, which are all missing in Vértesacsá. The subject of the Vértesacsá fresco is not the healing of the lame woman as opposed to that of Tiepolo's painting. We may conclude that both Mengozzi Colonna, Maulbertsch and the Hungar-

ian artist must have used a similar source, probably an etching that depicted Saint Helena holding the True Cross on a podium, supported by a second figure. It is also likely that the Vértesacsá fresco was painted by a workshop that had worked on other Pauline churches in Hungary, together with the Austrian artist Johann Bergl. However, he cannot be regarded as the Vértesacsá artist, since he had left the country by the time this fresco was painted. The fresco was heavily repainted during two restorations in 1911 and 1938. Extensive renovation is necessary, before final conclusions can be drawn.